

การส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสแก่สยาม
กับมรดกที่หลงเหลือ
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
Portugal Cultural Transmission to Siam
and Cultural Legacy
in Ayutthaya Province

ศุภกานต์ นานรัมย์¹
Supakan Nanrum¹

¹ ผศ., สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
พระนครศรีอยุธยา พระนครศรีอยุธยา 13000

¹ Asst. Prof., History Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakon Si
Ayutthaya Rajabhat University, Phranakon Si Ayutthaya, 13000

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท รูปแบบของการส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสในสยามและมรดกทางวัฒนธรรมของโปรตุเกสที่หลงเหลือในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า โปรตุเกสได้ดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักสยามตั้งแต่พ.ศ. 2054 โดยเข้ามาทำการค้า เผยแผ่ศาสนา สนับสนุนการสงคราม จนเกิดการตั้งถิ่นฐานและส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีทางการสงคราม การเข้ามาของโปรตุเกสส่งผลให้เกิดแนวคิดเรื่องการสร้างกำแพงเมือง ป้อมปราการที่แข็งแรงก่อด้วยอิฐ ชาวโปรตุเกสได้ร่วมรบกับสมเด็จพระชัยราชาจนชนะพม่าในศึกเชียงไกรเชียงกราน พระองค์จึงตอบแทนความชอบด้วยการพระราชทานที่ดินทางตอนใต้ของเกาะเมืองเพื่อตั้งเป็นชุมชน สร้างโบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา 3 แห่ง คือ โบสถ์คณะโดมินิกัน คณะฟรานซิสกัน และคณะเยซุอิต หมู่บ้านโปรตุเกสได้ดำเนินการขุดแต่งแล้ว 2 แห่ง คือ โบสถ์คณะโดมินิกันและเยซุอิต ส่วนร่องรอยแนวกำแพงเมืองหลงเหลือเพียง 3 แห่ง คือ บริเวณใต้สะพานปรีดี-ธำรง ตลาดหัวรอ และหน้าวัดฐานแสน ป้อมปราการหลงเหลือ 2 แห่ง คือ ป้อมเพชรและป้อมประตูข้าวเปลือก ชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานได้แต่งงานกับหญิงพื้นเมืองเกิดลูกครึ่งสืบต่อลูกหลาน ทั้งยังส่งผ่านวัฒนธรรมแก่สยาม เช่น ภาษา ดนตรี และขนมหวานโปรตุเกส จวบจนปัจจุบัน

คำสำคัญ: การส่งผ่านวัฒนธรรม โปรตุเกส

Abstract

The purpose of this research is to study the role, the pattern of culture transmission between Portugal and Siam and the Portuguese cultural legacy in Ayutthaya. The results showed that the diplomatic relation of Siam and Portugal began their official relationship in 1511. In addition trade, religion and support of military operation bring about their settlements, cultural heritage and military technology. Following the arrival of Portugal, Ayutthaya had utilized to made brick fortresses and city wall, Portuguese volunteers joining King Chairacha's army in the Chiang Kran combat against Burma. In turn, the King were given crucial prize - the allocation of land and consent to build houses and 3 Catholic Churches - the Dominicans, the Franciscans and Jesuits of San Paolo. Within their settlement, two sites of Catholic Churches - the Dominicans and the Jesuit church were excavated, the remaining sections of the tree city walls the southern side of Priding - Thamrong Bridge, Hua Raw market and foreside of Wat Yan Sen, the two remaining sites of fortress are Pom Phet and Pom Khao Pluak. The Portuguese settlers were married to local women and descended lineage. Moreover, they introduced language, music and sweets to Siam that remains in the present day.

Keywords: Cultural Transmission, Portugal

บทนำ

ย้อนกลับไปกว่า 500 ปี ชาวโปรตุเกสถือเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2054) โปรตุเกสได้ดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูต การค้า การศาสนา และมีบทบาททางการทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาททางการสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าราชวงศ์ต้องอยู่ในศึกเชียงกรเชียงกราน พ.ศ. 2081 ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาประสบชัยชนะ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระชัยราชาธิราชจึงพระราชทานที่ดินแก่ชาวโปรตุเกสบริเวณตอนใต้ของเกาะเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตก พ.ศ. 2083 เพื่อตั้งเป็นชุมชนโปรตุเกสสร้างโบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการดำเนินความสัมพันธ์อันดีซึ่งส่งผลต่อการส่งผ่านวัฒนธรรมอันดีแก่สยามในเวลาต่อมา

การส่งผ่านวัฒนธรรมโดยโปรตุเกสที่น่าสนใจ เช่น อาหารการกิน ศิลปะ ภาษา เป็นต้น ยกตัวอย่าง การส่งผ่านทางด้านวัฒนธรรมอาหารการกิน เช่น การทำขนมหวาน ตระกูลทอง ซึ่งนางมารี ปินยา เดอ กิมา (Marie Guimar de Pina) หรือ ท้าวทองกีบม้า สตรีลูกครึ่งโปรตุเกส-ญี่ปุ่น ภรรยาของออกญาวิชาเยนทร์ หรือ คอนสแตนติน ฟอลคอน (Constance Phaulkan) ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในขณะนั้นท้าวทองกีบม้ารับหน้าที่เป็นหัวหน้าวิเสท ดูแลอาหารหวานแก่บรรดาทูตฝรั่งเศส เชื่อว่านางได้ปรับปรุงสูตรขนมตำรับดั้งเดิมของโปรตุเกส คือ การนำเข้ามาเป็นประกอบหลักผสมด้วยน้ำตาล ได้แก่ ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ฯลฯ จนกลายเป็นขนมหวานที่ได้รับความนิยมจนถึงปัจจุบัน

สำหรับการส่งผ่านวัฒนธรรมทางด้านศิลปะ เช่น รูปแบบป้อมปราการ โบสถ์ และกำแพงเมือง กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังหลงเหลือในลักษณะของโบราณสถานบริเวณเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบ ยกตัวอย่าง โบราณสถานที่รับวัฒนธรรมทางด้านศิลปะจากโปรตุเกส เช่น โบสถ์เซนต์โดมินิค หมู่บ้านโปรตุเกส ป้อมเพชร กำแพงเมืองเก่าภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น เหล่านี้ถือเป็นตัวอย่างมรดกการส่งผ่านวัฒนธรรมแก่สยาม

เมื่อพิจารณาบทบาทของโปรตุเกสในการส่งต่อวัฒนธรรมถือเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ทั้งนี้เห็นได้ว่าปัจจัยขยันทั้งในรบบของศิลปะ อาหารการกิน หรือแม้แตภาษา กลายเป็นประเด็นที่สาธารณะชนส่วนใหญ่เข้าใจไปว่า มรดกที่หลงเหลือเหล่านี้เป็นมรดกที่ชาวสยามได้วางรากฐานไว้เอง การส่งผ่านวัฒนธรรมย่อมมีที่มาที่ไป รวมไปถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ยึดโยงไปยังประชาคมโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา การศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสแก่สยามกับมรดกที่หลงเหลือในพระนครศรีอยุธยา”

จึงเป็นความพยายามในการอธิบายถึงรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ยังหลงเหลือเป็นมรดกตกทอดแก่คนปัจจุบัน รวมไปถึงกระบวนการในการส่งผ่านวัฒนธรรมโดยชาวโปรตุเกส ซึ่งสองประเด็นนี้จะยึดโยงไปพร้อมกับการศึกษาบทบาทของชาวโปรตุเกสในมิติประวัติศาสตร์โดยใช้วิธีวิจัยเอกสารและหลักฐานประกอบอื่น ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ ความสำคัญของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้นอกเหนือจะเป็นการต่อยอดถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างโปรตุเกส – สยาม ร่วม 500 ปี แล้วยังถือเป็นการรวบรวมข้อมูล มรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งผ่านโดยชาวโปรตุเกสที่ปรากฏในปัจจุบัน แก่ผู้สนใจศึกษา หรือแม้กระทั่งการต่อยอดไปสู่การพัฒนา การส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือ การพัฒนาสินค้าที่เกี่ยวข้องเป็นลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบทบาทของโปรตุเกสต่อการส่งผ่านวัฒนธรรมในสยาม
2. เพื่อศึกษารูปแบบการส่งผ่านวัฒนธรรมแก่สยามโดยโปรตุเกส
3. เพื่อศึกษามรดกทางวัฒนธรรมของโปรตุเกสที่หลงเหลือในจังหวัด

พระนครศรีอยุธยา

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสแก่สยามกับมรดกที่หลงเหลือในพระนครศรีอยุธยา” ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพตามระเบียบวิธีวิจัยประวัติศาสตร์ กล่าวคือ 1) ดำเนินการศึกษาหลักฐาน หรือ ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ 2) การตั้งสมมุติฐาน และ 3) การตีความหลักฐานเพื่อให้ได้ผลการศึกษาวิจัยที่สมบูรณ์ที่สุด ทั้งนี้ การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ มีการศึกษา ค้นคว้าเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ทั้งเอกสารตะวันตกและเอกสารของไทย จากนั้นได้ลงพื้นที่เพื่อสำรวจร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของชาวโปรตุเกสในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและดำเนินการสัมภาษณ์ลูกหลานชาวโปรตุเกส และบุคคลที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวโปรตุเกสเดินทางมายังภูมิภาคตะวันออก การเจริญความสัมพันธ์ทางการทูต การตั้งถิ่นฐานและการส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสแก่สยาม รวมไปถึงร่องรอยและมรดกทางวัฒนธรรมของโปรตุเกสที่ปรากฏในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน

ผลการศึกษา

โปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เดินทางมาเจริญความสัมพันธ์ทางการทูตกับสยาม ในช่วงเวลาที่ภูมิภาคตะวันตกเข้าสู่ยุคพาณิชย์นิยม โดยมีเครื่องเทศเป็นแรงผลักดันให้ชาวโปรตุเกสแสวงหาเส้นทางการเดินเรือมายังภูมิภาคตะวันออก โปรตุเกสประสบความสำเร็จในการค้า การครอบครองเมืองท่าการค้าที่สำคัญ ดังเช่น เมืองกัวของอินเดีย และมีเป้าหมายในการครอบครองเมืองมะละกาที่สยามถือว่าตนเป็นเจ้าประเทศราช ด้วยเหตุนี้โปรตุเกสจึงเข้ามาดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับสยาม ใน พ.ศ. 2054 ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายราชสำนักอยุธยาที่เปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติที่มีทักษะ ความสามารถเข้ามาประกอบอาชีพได้ ดังเช่น บทบาทการเป็นทหารอาสา นายแพทย์ ช่างฝีมือ ล่าม และทำการค้า โดยราชสำนักได้ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา เผยแผ่ศาสนา ทั้งพระราชทานที่ดินให้ตั้งชุมชนได้ จนเกิดการแต่งงานกับหญิงสยาม จนกลายเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถดำรงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้อย่างเป็นสุข เหล่านี้ล้วนเป็นการกระตุ้นให้ชาวโปรตุเกสรวมไปถึงชาวตะวันตกชาติอื่นเข้ามาดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตและเข้ามาพำนักยังกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเป็นมหานครที่มีความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติ ภาษา ศาสนาและวัฒนธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่ามีความเป็นพหุสังคม วัฒนธรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมที่เปิดกว้าง การให้เกียรติและยอมรับชาวต่างชาติให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ปัจจัยในข้างต้นได้ส่งผลต่อศักยภาพทางการเมืองและกลายเป็นส่วนหนึ่งของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ โปรตุเกสส่งต่อความรู้เกี่ยวกับสยามในรูปแบบของแผนที่ บันทึกการเดินทาง และเอกสารราชสำนัก อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ยกตัวอย่างเช่น ซูมา โอเรียนตัล (A Suma Oriental) หรือ บันทึกภูมิภาคตะวันออกของโตเม่ ปิรีซ (Tomé Pires) เอกสารของดูอาร์ตือ บาร์โบซา (Duarte Barbosa) และ Peregrinagam หรือ บันทึกการเดินทางของ เฟร์เนา เมนเดส ปินโต (Fernão Mendes Pinto) เป็นต้น [1] การดำเนินความสัมพันธ์อันดียังก่อให้เกิดการถ่ายทอดวัฒนธรรมชาวโปรตุเกสแก่สยามในรูปศิลปะ ภาษา และขนบนิทาน ดังเช่นบทบาทของนางมารี ปินยา เดอ กีมาร์ (Marie Pihna de Guimar) หรือ ท้าวทองกีบม้า ลูกครึ่งโปรตุเกส-ญี่ปุ่น ได้ถ่ายทอดตำหรับผอยทองโปรตุเกส ฟีอูซ เดอ ออโวล ไรซ์ (Fios de Ovos Reais) นอกจากนี้ยังมีขนมฝรั่งแปลงจาก Sponge Cake ปัจจุบันเรียกว่า “ขนมฝรั่งกุฎีจีน” [2] เหล่านี้กลายเป็นตัวอย่างการส่งผ่านวัฒนธรรมโปรตุเกสแก่สยามจนกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย ในส่วนของจังหวัดพระนครศรีอยุธยานั้น ยังคงเหลือร่องรอย

การตั้งถิ่นฐาน การถ่ายทอดเทคโนโลยี การเผยแผ่ศาสนา และขนมหวาน ดังเช่น ร่องรอย การสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการบริเวณเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ร่องรอย บ้านโปรตุเกส หรือ หมู่บ้านโปรตุเกส ประกอบด้วย โบสถ์เซนต์โดมินิก หรือ โบสถ์ คณะโดมินิกัน และ โบสถ์เซนต์ปอล คณะเยซุอิต และการตั้งถิ่นฐานตั้งบ้านเรือนของ ลูกหลานโปรตุเกสที่สืบเชื้อสายมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เหล่านี้ล้วนเป็นประจักษ์พยาน ของการดำเนินความสัมพันธ์อันดีระหว่างสยามกับโปรตุเกส

สรุปผลและการอภิปรายผล

เมื่อโปรตุเกสเจริญสัมพันธ์ทางการทูตกับสยาม ใน พ.ศ. 2054 [3] ด้วยเหตุผล ความต้องการครอบครองมะละกา ศูนย์กลางการค้าเครื่องเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสยามได้อ้างสิทธิ์ทางการเมืองเหนือมะละกา อูปราชโปรตุเกสประจำเมืองแก้ว อินเตีย ในขณะนั้น คือ อัลฟงซู ดือ อัลบูแกร์เกอ ได้ส่ง คูอาร์ตือ เฟอรันนิตซ์ ทูตโปรตุเกส เข้ามายังสยาม และได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติจากราชสำนักของสมเด็จพระ ธรรมราชาธิบดีที่ 2 โปรตุเกสจึงกลายเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่ดำเนินความสัมพันธ์ ทางการค้ากับสยาม โดยแสดงเจตจำนงทางการค้ากับราชสำนักสยาม การเผยแผ่ ศาสนาคริสต์ในขณะที่ยามต้องการการสนับสนุนทางการทหาร เทคโนโลยีการสงคราม และผลประโยชน์ทางการค้า

การเข้ามาของโปรตุเกสส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสยาม การรับวิทยาการ ตะวันตกมาปรับใช้ในพระนคร สิ่งที่สยามสามารถรับมาใช้ได้ทันที คือ การใช้ทหารรับจ้าง โปรตุเกสในราชการสงครามเพื่อสร้างความแข็งแกร่งทางการเมือง ทั้งยังส่งเสริมศักยภาพ ทางการค้าแบบใหม่แก่ชาวสยาม ชาวโปรตุเกสได้สอนการรบ การใช้อาวุธยุทธโธปกรณ์ ที่ทันสมัย การใช้เรือติดอาวุธ การผลิตอาวุธสงคราม และการสร้างกำแพงเมือง และป้อมปราการที่แข็งแรงแก่กำแพงพระนคร การเปิดรับชาวตะวันตกโปรตุเกสให้ เข้ามาแสวงหาโชคลาภในสยาม ส่งผลให้ชาวโปรตุเกสเดินทางหลั่งไหลมาตั้งรกราก ยังกรุงศรีอยุธยา ไม่ว่าจะเป็น พ่อค้า นักบวช และทหารรับจ้าง ซึ่งชาวโปรตุเกสได้ร่วมรบ กับราชสำนักสยามมาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระธรรมราชาธิบดีที่ 2

ชัยชนะที่มีต่อพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูของพม่า ในศึกเชียงไกรเชียงกราน สงครามระหว่างสยามกับพม่าครั้งแรก ความสำเร็จจากการ ร่วมรบโดยทหารรับจ้างโปรตุเกส สมเด็จพระชัยราชาได้ตอบแทนความชอบ ด้วยการ พระราชทานที่ดินทางใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ระยะทางกว่า 2 กิโลเมตร เพื่อให้ชาวตะวันตกได้ตั้งถิ่นฐาน สร้างโบสถ์ จนเป็นที่รู้จัก

ในนาม หมู่บ้านโปรตุเกส หรือ ค่ายโปรตุเกส บริเวณดังกล่าวมีคลองล้อมรอบจึงเรียกว่า เกาะโปรตุเกส โดยสร้างโบสถ์นักบุญเปโตร หรือ โบสถ์คณะโดมินิกัน เป็นศูนย์รวม ความศรัทธาของคริสต์ศาสนิกชนแห่งแรกในสยาม หมู่บ้านโปรตุเกสจึงเป็นชุมชน ชาวต่างชาติขนาดใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา ที่มีชาวโปรตุเกสผู้ต้องการแสวงหาโชคลาภและ ความมั่งคั่งมาตั้งถิ่นฐาน จนเกิดการแต่งงานกับหญิงพื้นเมือง เกิดลูกครึ่ง หญิงพื้นเมือง และลูกครึ่งเหล่านี้ได้ประสานความสัมพันธ์และกลายเป็นบุคคลที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ ระหว่างชาวสยามกับโปรตุเกส กลายเป็นกลุ่มคนที่เกื้อหนุนทางเศรษฐกิจการค้า การเผยแผ่ศาสนาแก่โปรตุเกส ในขณะที่เมื่ออาศัยในกรุงศรีอยุธยานั้นได้ถ่ายทอด วัฒนธรรมแก่สยาม เช่น ภาษา ดนตรี และอาหารการกิน จนกลายเป็นมรดกที่โปรตุเกส มอบไว้แก่สยามซึ่งบางส่วนยังหลงเหลือร่องรอยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจนปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าหลังรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ชาวโปรตุเกสจะไม่ใช่ที่ โปรดปรานของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา หากเปรียบเทียบกับฮอลันดาที่เกื้อหนุนการ สงครามและสร้างความมั่งคั่งทางการค้าได้มากกว่า ตามมาด้วยการเดินทางเข้ามาเพื่อ เจริญสัมพันธไมตรีทางการค้าของชาวตะวันตกชาติอื่น เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศส แต่ชาวโปรตุเกสยังประกอบอาชีพ ตั้งถิ่นฐานในพระนครศรีอยุธยาสืบต่อไป หลังการ ประกาศอิสรภาพแก่พม่าในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ชาวโปรตุเกสได้สร้าง โบสถ์ขึ้นใหม่อีก 2 แห่ง คือ โบสถ์คณะฟรานซิสกัน ทางด้านเหนือของโบสถ์คณะโดมินิกัน และโบสถ์คณะเยซุอิต ทางด้านใต้ของหมู่บ้านโปรตุเกส สะท้อนถึงการให้เสรีภาพในการ เผยแผ่ศาสนา การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวตะวันตก ชาวโปรตุเกสจึง สามารถดำเนินชีวิตในกรุงศรีอยุธยาอย่างปกติสุข การเกาะเกี่ยวระหว่างชาวโปรตุเกส อย่างเหนียวแน่น และสำนึกที่มีต่อแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาทำให้โปรตุเกสมีบทบาทในการป้องกัน พระนครก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า พ.ศ. 2310 แม้ภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว ชาวโปรตุเกสได้เข้าร่วมรบกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์จึงพระราชทาน ที่ดินแก่ชาวโปรตุเกสในบริเวณวัดกุฎีจีนจนกลายเป็นชุมชนโปรตุเกสที่อพยพจาก กรุงศรีอยุธยาไปตั้งถิ่นฐานยังกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร บางส่วนได้กลับมาพำนักยังถิ่นฐานเดิม ในบริเวณหมู่บ้านโปรตุเกส สืบลูกหลานเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

หนังสือเรื่อง เล่าเรื่องกรุงสยาม ของ ณิง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) ได้กล่าวถึงชาวโปรตุเกสในสยามว่า ชาวโปรตุเกสได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน บริเวณ พระนคร มีนักบวชคณะเยซุอิต คณะโดมินิกันกับคณะฟรังซิสกันอยู่ และสร้าง ธรรมิขวังหรือวัดเล็กๆ ขึ้นทั้งสามแห่ง [4] แต่หลักฐานที่ปรากฏร่องรอยหลงเหลืออย่าง เด่นชัดในปัจจุบันมีเพียง 1 แห่ง คือ โบสถ์คณะโดมินิกัน สำหรับโบสถ์คณะเยซุอิต

ถึงแม้ว่าจะมีการระบุตำแหน่งอันสัมพันธ์กับที่ตั้งโบราณสถานวัดโพธิ์ชัย หรือ วัดแจ้ง แต่เมื่อนักโบราณคดีดำเนินการขุดค้นใน พ.ศ. 2551 ก็ไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่าเป็นโบสถ์คริสต์แต่อย่างใด เนื่องจากลักษณะโครงสร้างอาคาร เป็นโบสถ์ วิหารฐานเจดีย์ และแนวกำแพงแก้ว อีกทั้งไม่พบโครงกระดูก หากเปรียบเทียบกับโบสถ์คณะโดมิกันัน ซึ่งโบราณสถานประกอบด้วยส่วนที่เป็นโบสถ์และสุสาน ประกอบด้วยโครงกระดูกจำนวนมาก หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าเดิมมีชาวต่างชาติอาศัยอยู่ เช่น เหรียญรูปเคารพ ลูกประคำกางเขน กางเขน เหรียญกษาปณ์ฮอลันดา เป็นต้น [5] ทำให้ความแน่ชัดของการเป็นโบราณสถานหมู่บ้านโปรตุเกสชัดเจนที่สุด จนได้รับความร่วมมือระหว่างโปรตุเกสกับสยามในการมอบงบประมาณในการขุดค้น ขุดแต่งโบราณสถาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2527 เป็นต้นมา จนในปัจจุบัน มีการปรับปรุงพื้นที่อาคารจัดแสดงให้สามารถแสดงข้อมูลนิทรรศการไปพร้อมกับการชมหลักฐานโครงกระดูก และยังปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม ดำเนินการปรับปรุงศาลาท่าน้ำ นักท่องเที่ยวสามารถชมวิถีชีวิตริมแม่น้ำ ชื่นชมทัศนียภาพบริเวณตรงข้าม คือ หมู่บ้านญี่ปุ่นได้อีกด้วย ส่วนโบสถ์คณะ ฟรานซิสกัน เนื่องจากที่ตั้งอยู่ในการครอบครองของเอกชน ทำให้กรมศิลปากรไม่สามารถดำเนินการใดๆ ได้ สิ่งที่ได้ทำ คือ การขุดแต่งโบราณสถาน 2 แห่งตามทีกล่าวมาแล้วในข้างต้น

ความน่าสนใจเกี่ยวกับการส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมที่โปรตุเกสมอบแก่สยามหรือ กรุงศรีอยุธยา คือ การสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อแรกนั้นกำแพงพระนครเป็นเนินดินเสาไม้ปักเป็นระเนียดตามแนวกำแพง เมื่อโปรตุเกสเข้าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เข้าไปรับใช้ราชสำนักต่างๆ โดยเฉพาะทหารรับจ้างส่งผลให้การสงครามมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ บรรดาเมืองทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งกรุงศรีอยุธยาได้ปรับปรุงการก่อสร้างกำแพงเมืองให้มีความแข็งแรงยิ่งขึ้นโดยการก่อด้วยอิฐตามแนวกำแพงเมืองเดิม แล้วสร้างป้อมปราการเพื่อสังเกตการณ์ทั้งยังวางปืนใหญ่หากอริราชศัตรูปิดล้อมพระนคร การสร้างกำแพงเมืองที่แข็งแกร่งเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลังจากความพ่ายแพ้หลังสงครามช้างเผือกแก่พระเจ้าบุเรงนอง ทำให้สยามได้สร้างกำแพงเมืองที่ก่อด้วยอิฐ ราว พ.ศ. 2092 โดยเป็นแนวรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา การสร้างกำแพงพระราชวัง และป้อมรอบวังเพื่อสร้างความมั่นคงแก่พระราชวังหลวง ที่ประทับของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

เนื่องจากพระนครศรีอยุธยาผ่านเหตุการณ์สงครามการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 เมื่อแรกนั้นพม่าได้ทำลายกำแพงเมือง ป้อมปราการไปแล้วบางส่วนภายหลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนาราชธานีแห่งใหม่ ทรงโปรดฯ ให้มี

การรื้อกำแพงพระนครเดิมเพื่อนำอิฐไปสร้างพระนคร ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดฯ ให้มีการรื้อป้อม กำแพงเมือง และกำแพงวัดต่างๆ ไปใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างเช่นกันทำให้แนวกำแพงเมืองถูกทำลายลงอย่างมาก แนวกำแพงเมืองเดิมในปัจจุบันจึงกลายเป็นถนนรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา คือ ถนนอุทอง ทั้งเมื่อเวลาผ่านไปชาวบ้านได้ลักลอบรื้อกำแพงเมืองเพื่อนำอิฐไปขาย บ้างได้ก่อสร้างอาคารสมัยใหม่ทับแนวกำแพงเมืองเดิม ทำให้ปัจจุบันร่องรอยแนวกำแพงเมืองหลงเหลืออย่างชัดเจนเพียง 3 แห่งเท่านั้น คือ (1) บริเวณใต้สะพานปรีดี-ธำรง (2) บริเวณตลาดหัวรอ ข้างบึงชี ซูเปอร์เซ็นเตอร์ และ (3) บริเวณด้านหน้าวัดญาณเสน

ภาพที่ 1 แนวกำแพงเมืองบริเวณใต้สะพานปรีดี-ธำรง ตัดแม่น้ำป่าสัก
ถ่ายภาพ เมื่อ 18 ธันวาคม 2557

ภาพที่ 2 แนวกำแพงเมือง บริเวณตลาดหัวรอข้างบึงชี ซูเปอร์เซ็นเตอร์
ถ่ายภาพ เมื่อ 18 ธันวาคม 2557

ภาพที่ 3 แนวกำแพงบริเวณหน้าวัดญาณเสน ถ่ายภาพ เมื่อ 18 ธันวาคม 2557

สำหรับป้อมปราการนั้น ในเอกสารพรรณนาภูมิสถาน เอกสารจากหอหลวง (ฉบับสมบูรณ์) ระบุว่า มีป้อมปืนใหญ่น้อย 22 ป้อม [4] และตำนานกรุงเก่า กล่าวถึง ป้อมตามกำแพงพระนคร 16 ป้อม [5] แต่เมื่อทำการสำรวจพบว่า มีเพียง 2 ป้อมเท่านั้น ที่หลงเหลือหลักฐานอย่างชัดเจน คือ ป้อมเพชร ป้อมใหญ่บริเวณตอนใต้ของเกาะ เมืองพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ยังจุดซึ่งบรรจบกันระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและป่าสัก หรือที่รู้จักกันว่า บางกะจะ อันเป็นจุดสำคัญในการสอดส่อง ดูแลความเรียบร้อยของ พระนคร อีกป้อม คือ ป้อมประตูข้าวเปลือก ตั้งอยู่ทางด้านเหนือระหว่างวัดราชประดิษฐฐาน กับวัดท่าทราย ป้อมนี้ตั้งตามแนวคลองข้าวเปลือกหรือคลองประตูจีน เป็นจุดเฝ้าระวัง ทางด้านเหนือริมแม่น้ำลพบุรี หรือ คลองเมือง ปัจจุบันปรากฏหลักฐานแนวคลอง เป็นบ่อน้ำในบริเวณวัดราชประดิษฐ์ ป้อมปราการสองแห่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและปรับปรุงภูมิทัศน์เรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ 4 ป้อมเพชร ถ่ายภาพ เมื่อ 18 ธันวาคม 2557

ภาพที่ 5 ป้อมประตูข้าวเปลือก ถ่ายภาพ เมื่อ 18 ธันวาคม 2557

การส่งผ่านมรดกความทรงจำที่น่าสนใจอีกประการสำหรับชาวโปรตุเกสในสยาม คือ การดำรงอยู่ของลูกหลานโปรตุเกสในพระนครศรีอยุธยา อย่างที่ทราบกันว่า เดิมนั้น เมื่อโปรตุเกสได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามได้มีการสมรสกับหญิงพื้นเมือง เพื่อสร้างเครือข่าย การสนับสนุนทางการค้า และการเผยแผ่ศาสนา จนเกิดชุมชนโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา ชาวโปรตุเกสเหล่านี้ได้อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า บางส่วนได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐาน ณ ราชธานีแห่งใหม่ บางส่วนได้ย้อนกลับมาตั้งถิ่นฐาน ยังบริเวณที่ตั้งเดิมของบรรพบุรุษ คือ หมู่บ้านโปรตุเกส จากการสัมภาษณ์ลูกหลาน โปรตุเกส นายโกศล ธารีจิต [8] ทำให้ทราบว่า ชาวโปรตุเกสได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณ ที่ตั้งเดิม และยังคงเอกลักษณ์ในการนับถือศาสนาไว้ กลุ่มลูกหลานโปรตุเกสเหล่านี้ สร้างบ้านเรือนใกล้เคียงกับโบสถ์คณะโดมินิกัน สร้างบ้านเรือนริมน้ำแบบยกพื้นอย่างชาวพื้นเมือง ปัจจุบันกลุ่มคนเหล่านี้เกาะเกี่ยวกันทางเครือญาติกว่า 10 หลังคาเรือน ใกล้กับโบสถ์ คณะโดมินิกัน กลายเป็นชาวไทยที่มองเพียงผิวเผินไม่ได้มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ แต่อย่างใด ความเชื่อทางศาสนาของลูกหลานโปรตุเกสในปัจจุบันยังสัมพันธ์ กับกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ตำบลสำเภาล่ม คือ วัดนักบุญยอแซฟ กลุ่มคาทอลิกที่เดิมนั้น มาจากเวียดนาม ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสได้เดินทางมาเผยแผ่ศาสนาได้เลือกพื้นที่นี้สร้างโบสถ์ขึ้น จนกลายเป็นโบสถ์ที่คริสต์ศาสนิกชนในตำบลสำเภาล่มเข้าไปประกอบศาสนกิจของตน

ภาพที่ 6 ลักษณะเรือนยกพื้นสูงของลูกหลานโปรตุเกส ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ถ่ายภาพ เมื่อ 4 กรกฎาคม 2557

ภาพที่ 7 นายโกศล ธารีจิต ลูกหลานโปรตุเกสที่อาศัยอยู่บริเวณโบสถ์คณะโดมินิกัน
ถ่ายภาพ เมื่อ 4 กรกฎาคม 2557

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงโปรตุเกส การรับรู้เรื่องมรดกวัฒนธรรม ตามความเข้าใจ
ของสาธารณชน คงไม่อาจจะละเอียดที่จะกล่าวถึงการส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมการกิน
อย่างขนมหวานโปรตุเกสไปได้ ทราบกันดีว่า มาริ ปินยา เดอ กิมา (Marie Pihna de Guimar)

หรือ ท้าวทองกีบม้า ลูกครึ่งโปรตุเกส-ญี่ปุ่น ได้เผยแพร่ตำหรับฝอยทอง หรือ ฝอยช เดอ ออโวล ไรซ์ (Fios de Ovos Reais) [2] มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยใช้ส่วนผสมที่แตกต่างจากขนมไทย คือ การใช้ไข่แดงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการทำขนมหวาน การใช้ไข่เป็นองค์ประกอบทำให้ขนมหวานโปรตุเกสมีสีทองเหลืองนวล จึงเรียกโดยรวมขนมหวานโปรตุเกสที่ใช้ไข่แดงเป็นส่วนผสมสำคัญนี้ว่า ขนมตระกูลทอง ขนมที่ใช้ในงานมงคลของไทย

การเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ส่งผลให้ชาวกรุงเก่ากระจัดกระจายไปตั้งรกรากยังบริเวณต่างๆ จนเกิดการส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมการกินนี้โดยทั่วไป แต่ถึงกระนั้นเมื่อพิจารณาวัฒนธรรมการกินของชาวสยามเนื่องจากเดิมพระนครศรีอยุธยาเป็นที่ตั้งของราชธานีเก่า วัฒนธรรมการกินนี้จึงกลายเป็นวัฒนธรรมการกินของชาวไทยไปด้วย ทำให้ปัจจุบันขนมหวานโปรตุเกสไม่ได้เป็นเพียงขนมหวานของชาวพระนครศรีอยุธยาเท่านั้น ยังกลายเป็นขนมหวานของไทยทั่วไปที่ทุกคนสามารถซื้อหามารับประทาน หรือนำมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีมงคลได้

อย่างที่ทราบกันดีว่า พระนครศรีอยุธยา เดิมนั้นเป็นราชธานีเก่าที่มีความหลากหลายของกลุ่มชนมาตั้งรกรากจนมีลักษณะเป็นสังคมนานาชาติ โดยมีโปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูต มาตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพอันหลากหลาย แต่เมื่อย้อนพิจารณาการเปลี่ยนผ่านของกาลเวลา ทำให้ตระหนักได้ว่า การเข้าตั้งถิ่นฐานของชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาได้สะท้อนถึงรากฐานสำคัญของชาวสยามเอง คือ การเปิดรับชาวต่างชาติที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับสยามโดยมองเรื่องผลประโยชน์ที่จะเกื้อหนุนพระราชกรณียกิจ ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา การเปิดรับชาวต่างชาติ การให้เสรีภาพในการประกอบอาชีพ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่งผลให้ชาวต่างชาติจำนวนมากที่หลั่งไหลมาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา จนกลายเป็นหนึ่งในเรื่องราวสร้างสีสันเมื่อทำการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวต่างชาติที่เข้ามายังจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ จากประสบการณ์ที่พบเจอจนกลายเป็นมรดกทางความคิดที่สำคัญที่สยามได้ประโยชน์เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน

เสรีภาพในการเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา โดยมีโปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกชาติแรก ยังก่อให้เกิดการส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งเสริมให้เมื่อกล่าวถึงพระนครศรีอยุธยา ยังมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่น่าศึกษาอีกมาก ร้อยรอมมรดกทางวัฒนธรรมโปรตุเกสที่ปรากฏจะทำให้เกิดสำนึกในการยอมรับความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ หากชาวต่างชาติเหล่านั้นได้เข้ามาเกื้อหนุนให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมือง สะท้อนภาพของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ กลมกลืนกันเป็นหนึ่งได้เป็นอย่างดี

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า มรดกทางวัฒนธรรมโปรตุเกสที่หลงเหลือหากไม่ได้รับการดูแล ไม่ได้ให้ความสำคัญในการศึกษา หรือ อารงไว้ในฐานะมรดกของชาติ ดังที่ปรากฏจากอิฐแนวกำแพงเมือง ป้อมปราการ โบราณสถานหมู่บ้านโปรตุเกส อาจทรุดพังตามกาลเวลา อย่างไรก็ตาม การทุ่มเทงบประมาณในการอนุรักษ์อาจสูญเปล่า หากชาวพระนครศรีอยุธยาหรือแม้กระทั่งชาวไทยไม่ได้ให้ความสำคัญกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การสร้างความเข้าใจกับการส่งผ่านและมรดกที่หลงเหลือ ด้วยเหตุนี้ การสร้างสำนึกความเข้าใจ เกี่ยวกับรากฐานความเป็นมาของชาติจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะเชื่อมโยงเรื่องราวประวัติศาสตร์และความภาคภูมิใจของชาติ อันถือเป็นจุดเริ่มของการสร้างสำนึกสาธารณะ อันส่งผลต่อการอนุรักษ์ การอารงไว้ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชาติต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] ศุภกานต์ นานรัมย์. (2558). “สายสัมพันธ์สยาม-โปรตุเกส : มรดกโปรตุเกสในประเทศไทย”, วารสารปาริชาติ. 28(2), 66-87.
- [2] ปรีดี พิศุภมิวิไล. (2553). *กระดานทองสองแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- [3] ศิลาปากร, กรม. (2527). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*. กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิย์.
- [4] มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. (2554). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. นนทบุรี : ศรีปัญญา.
- [5] ห้างหุ้นส่วนจำกัด ดับเบิลยู เอ อาร์ คอนสตรัคชั่น. (2551). *โครงการขุดค้นขุดแต่งโบราณสถานหมู่บ้านโปรตุเกส (โบสถ์คณะเยซุอิต) ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ดับเบิลยู เอ อาร์ คอนสตรัคชั่น.
- [6] วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2551). “พระรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง” (ฉบับความสมบูรณ์). กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์.
- [7] (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 37 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 (ต่อ)) เรื่องกรุงเก่า*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- [8] นายโกศล ธาริจิต (ผู้ให้สัมภาษณ์), ศุภกานต์ นานรัมย์ (ผู้สัมภาษณ์), บ้านโปรตุเกส หมู่ 1 ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2557.